

АРХИВИ И ХРИШЋАНСКА КУЛТУРА (НЕКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НАСТАНКА И РАЗВОЈА ЕВРОПСКЕ АРХИВСКЕ МИСЛИ)

Анстракт: У раду се дају основне црте развоја архивистике, односно њен настанак се поставља у контекст културолошког одређења од XVI века до новијег времена. Архивистика, као дисциплина која се технички и суштински бави писаним документима, родила се у хришћанској цивилизацији. Западно и источно хришћанство производе не само верске списе, него и велику количину правно-административних докумената. Однос према тим текстовима био је прагматичан. Они су имали моралну вредност, као и потврду неких економских или јуридичких повластица. Савремена историјска наука развила се кроз критички приступ како религиозним списима (Свето Писмо, житијна књижевност, литургијски текстови) тако и правним документима, тј. прагматичкој писмености (повељама и исправама).

Кључне речи: архивистика, архивска наука, критицизам, хришћанство, црква.

Од тренутка свога настанка архиви у својој дугој, али у српској науци (архивистици и историографији) мало истраживаној историји, поседују две подлоге развоја. Оба подразумевана поља јесу веома захвална за архивску теорију и откривају сензибилитет и укус архивисте као појединца и стручњака. Такође, та теоријска поља су препозната још од првих теоретичара архива и архивске делатности у XVI и XVII веку, тј. од "претеча архивске мисли". Прва подлога развоја архива и архивистике је правна, а друга културолошка. Протагониста прве је Немац Јакоб фон Реминген, а на другој се више задржавао Италијан из Истре Балдазар Бонифације.¹ Балдазар Бонифације (Baldassare Bonifatio, 1585–1659) свакако представља незаобилазно име у историји светске и европске архивске науке. Његов трактат *De archivis liber singularis*, објављен 1632. године, чини по изложеним идејама значајну карику у развоју архивистичке литературе XVII века. У његовом делу се сумира рад на документима у

---

¹ Видети: Е. В. Старостин, *Зарубежное архивоведение (проблемы истории, теории и методологии)*, Москва 1997, 11–19

класичној старини и у раном хришћанству.² Јакоб фон Раминген (Jacob von Rammingen) је 1571. године објавио *Von der registratur und jren Gebäwen*, у ком је обратио пажњу на стварање докумената у канцеларијама, а под покровитељством државних власти, укључујући и начин њиховог чувања и коришћења.³

Оно што архиве блиско повезује са хришћанском културом и цивилизацијом, указујући нам да они у савременом смислу и проистичу из њих, јесу следеће чињенице које имају хронолошко подударање: 1. уобличавање материјала за писање (пергамента и папируса, појава књижних кодекса) десило се у формативном периоду хришћанства (у IV веку), када је у Римском царству хришћанство постало призната и владајућа религија. 2. Културни успех средњовековне цркве везан је у великој мери не само са производњом богослужбених, правних и других верских текстова, већ и са продукцијом докумената, исправа (повеља и диплома у најширем смислу) које су биле правна потврда и доказ остварених привилегија (верских заједница – епископија и манастира) у древним хришћанским монархијама.

У средњовековним канцеларијама, местима где су настајале хартије од јавног значаја, долази до спајања, односно пројављује се прагматична веза доказа, друштвене моћи и остварених имовинских и других привилегија. Средњовековна архивска грађа, практична употреба и циркулисање документације сведоче о превласти писарске вештине (технократији), а затим и о распрострању политичке моћи (архџ, односно "држава", тј. "повељеније" наших старих споменика) и утилитарној комеморацији ("evidentia", тј. "memoria") која временом прераста у одлучујуће и пресудно сећање.

На тој подлози архивске тријадологије (технике писања, институционалне моћи и религијског памћења) развиле су се две практичне делатности, обе у крилу западноевропског хришћанства. Научна методологија читања и тумачења средњовековних извора брусил се на материјалном документарном фонду су средњовековних манастира, повеља, писама и диплома. Такозвана *bella diplomatica* из XVII века допринела су развоју свести о чувању историјски важних докумената.⁴ Са друге стране, конзервација, као метод и практични поступак за продужавање века трошног и оштећеног материјала који на себи има записе, створена је такође у римокатоличкој културној средини, показујући да практичан живот не познаје сукобљеност науке и разума на једној страни, и верских осећања на другој. Први пример рестаурације једног документа датује из 1577. године, када је *Comagnia della Croce al Templo* у Фиренци извршила физичко чишћење и сређивање својих књига и уговора.⁵ Отварање ватиканских

² Baldassare Bonifatio, *De archivis liber singularis...*, Venetis 1632, *passim*; Lester K. Born, *Baldassare Bonifario and His Essay De Archivis*, *The American Archivist*, Vol. IV, No. 4, 221–237

³ *The earliest predecessors of archival science, Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management, printed in 1571*, translated by JBLD Strömberg, s. l. s. a, 16–102

⁴ Viktor Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, 6–7

⁵ Josip Buturac, *Arhivska čitanka*, Zagreb 1950, 77

архива помогло је узлету историјских истраживања за периоде после Тридентског сабора (1545–1563). Западноевропска историографија поменутог периода се добрим делом огледала на критици, проучавању и контекстуализацији архивске грађе која се чувала у Риму, у крилу седишта Римокатоличке цркве.⁶

Хришћанство као вера, само по себи, исторично је много више него античке верске представе које, као паганске сликовите космогоније и митологије, људски ум окрећу даље од класификације и хронолошке периодизације. Правни доказ хришћанског јавног документа увек је полазио од личности (владара, племића или епископа) која је документ издавала. Вредност евиденције потврђивана је висином друштвеног положаја. Отуда и многи фалсификати, попут, тзв. Константинове даровнице, која је требало да подигне папски ауторитет и доведе га у везу са привилегијама из доба цара Константина Великог (306–337).⁷ Писменост се повезивала са моћи, не само оном политичком и друштвеном, него и снагом која је била дивинизирана. Она је била битна одлика елите, а на првом месту свештеничке.

Практична употреба докумената из хришћанске цивилизације надишла је и продрла и у савремено секуларно, тј. постмодерно време које има елементе анихришћанства. Лучијана Дуранти у својој студији, објављеној касније и као посебна књига, изнела је занимљиву опаску и запажање да је модерни e-mail и електронска комуникација у формалном смислу заправо чедо средњовековне дипломатике која је настала у хришћанском озрачју, односно да се у свакодневном канцеларијском пословању, преписци, потврдама и слично држимо принципа очигледности (евидентивности) наслеђеном из средњовековног културног развоја.⁸ Документа средњег века која имају економску и правну интенцију, у складу са верским сентиментима и увреженим мишљењем епохе у којој су настала, имају библијске и одређеним делом препознатљиве литургијске елементе. Богослужбена $\mu\upsilon\eta\sigma\epsilon\iota\alpha$ ⁹ (на црквенословенском: *память*) јесте духовни концепт забележен и у правним документима средњег века. Памет и памћење је божански процес у коме човек може да учествује по искоришћеној дарованој благодати и учињеном добром подвигу. У литургијским текстовима се говори о "истини ствари" – "вещей истина", тј. "veritas rerum", а сам култ понекада јесте

---

⁶ Owen Chadwick, *Catholicism and History (The Opening of the Vatican Archives)*, Cambridge 1976, *passim*.

⁷ Радомир В. Поповић, *Појмовник црквене историје*, Београд 2014, 192–193

⁸ Luciana Duranti, "Diplomatics – New Uses of an Old Science", *Archivaria – The Journal of the Association of Canadian Archivists*, no 28, Ottawa (1989), 7–24

⁹ Старогрчка богиња Мнемосина била је кћи Урана и Геје (Неба и Земље) и као таква спада у прву пројектовану слику обоготворене примордијалне апстракције, јер је створена од два од четири основна елемента. Она је имала част да јој Хермес првој изводи своја уметничка дела. Реч је о некој врсти "архивизма" у најстаријем митолошком слоју. (Видети: Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1989, sub voce Мнемосина)

"вршење спомена" – "твореніе памяти".¹⁰ Хришћанско памћење, по учењу Цркве, заправо води и јамчи живот како овога тако и онога света, јер кога Бог (Света Тројица) памти и препознаје по имену, тај је уписан у књигу вечности и налази се у наручју праоца Авраама. Екстремни став имамо код мормона у Северној Америци, где се матичне књиге љубоморно чувају као доказ спасених душа и као аргумент у борби са Нечастивим на попришту Страшног суда.¹¹

Источноримски цар Јустинијан I (527–565), на подлози правног наслеђа Старог Рима, незнабожачког, у једном свом законодавном акту пропагира архивистичку политику Царства. Наиме, у једној новели цар је заповедио: "Нека твоја еминенција нареди за сваку провинцију да се у градовима уреде јавне зграде у којима би дефенсори (градски чиновници) могли сместити писане споменике, уједно нека изаберу некога ко ће списе чувати да се не би оштетили и да би они који их буду тражили могли лако да их пронађу. Дакле, дефенсори морају основати архив и што је досад у градовима у том погледу било пропуштено, мора да се исправи". Ово место из Јустинијановог законодавства је привлачило архивске теоретичаре, на првом месту Балдазара Бонифација, а у новије време Теодора Шеленберга.¹² Писани документ, као доказ у јавној сфери, користио се још у време претхришћанско, трагови такве употребе су веома рано засведочени, одсликавајући општељудски изум и регули друштвеног понашања: Наиме, за време цара Хамурабија, који је био савременик праоца Авраама, у 18. веку пре Христа, један незадовољни потраживач свога дуговања могао је властима да пружи следећи доказ о свом несрећном пословању: "Ја сам дао у зајам господину Синмару 30 кура (мерна јединица, прим. аутора) зрна. Код мене се чува таблица. По истеку временског рока ја сам затражио назад, али ми он није дао ни зрна".¹³

Класичан рад, који синтетски приказује развој архива у старом веку, од држава Месопотамије, преко Старог Египта и античке Грчке до републиканског и царског Рима, јесте из пера класичара, историчара и архивисте Ернеста Познера (1892–1980). Улога ране цркве у чувању докумената је била велика, а царски хришћански Рим је несумњиво био посредник чувања знања и архивских достигнућа између старог и средњег века.¹⁴

У случају српског историјског искуства и развоја, углавном се сачувала средњовековна архивска грађа црквеног порекла из имовинско-правних односа манастирских и монашких обитељи. Владарске, великашке и друге повеље за

---

¹⁰ *Миняя общяя*, Москва 2002, на разним местима

¹¹ Уп. Pascal Marie Varieur, "The Small, Limited or Specialized Church Archives", *American archivist* (1961), 451–456

¹² T. R. Schellenberg, *Modern Archives – Principles and Techniques*, with a new introduction by H. G. Jones, Chicago 2003, мото књиге иза наслова

¹³ Н. В. Бржостовская, *Архивы и архивное дело в зарубежных странах (история и современная организация) – учебное пособие*, под редакцией Ю. Ф. Кононова, Москва 1971, 10

¹⁴ Ernst Posner, *Archives in the Ancient World*, Massachusetts 1972, 205–223

цркве и манастире, те имовински опсег и демографски значај коју нам таква документа нуде, чине највећи фактографски потенцијал изворне грађе за историчаре средњовековне епохе. Са друге стране, преостали административни и кореспонденцијски списи, настали у патријаршијској и епископским канцеларијама, страдали су у највећем делу, пропали и нестали у метежима националне историје, која је са најездом Турака попримила облике агоније и трагизма. Архивска грађа је нестајала у присилним сеобама, крвавим ратним походима и скрнављењем хришћанских светиња.

Када је реч о архивској грађи српске црквене провенијенције, треба увек имати на уму речи ученог и добро обавештеног историчара Цркве Радослава М. Грујића (1878–1955), који је, говорећи о туробном стању црквене архивистике и архивске документације, записао: "Али нема сумње да је знатан део пропао и због немара и незнања представника разних црквених институција у којима су се налазили стари архиви".¹⁵ Најстарији попис докуменарне грађе Хиландарског архива потиче из 1299. године. Ради се о попису грчких повеља који је написан на старосрпском језику. Тамо је речено да се "у костретном ковчегу" налазе "шездесет и шест комада повеља царских и кефалијских".¹⁶ Важна манастирска документа су се налазила још "у другом ковчегу", затим у "платненом сакулиону", а документа се издвајају по важности царске администрације која их је издала и по спољашњим обележјима: печатима и слично.¹⁷ Документа се, најгрубље речено, идентификују као "хрисовуља", затим као „књига“ и, на крају, као "купеница".¹⁸

"Хрисовуља" је царска повеља за златним печатом, "књига" је документарни спис кога је издала власт мање важности или има мањи значај, а технички наликује преклопљеном листу књишког формата. Са њом подруку иде и "хоризма" (оризма), док је "купеница", несумњиво и дефинитивно, купопродајни уговор. Белешка јеромонаха Никандара је новијег времена, судећи по језику његовог записа, а такође говори о свести документа у времену које је уследило после средњег века: "Овде је попис (оглавление) свих грчких хрисовуља царских и свих других датим манастиру нашем у разна времена. И копије су њихове у њему, ако неко хоће да чита".¹⁹

"Ковчег" и "сакулион" (= платнена врећа, торба), који се помињу као техничка заштита драгоцених списа архива манастира Хиландара, подударују

---

¹⁵ Радослав М. Грујић, *Азбучник Српске православне цркве*, Београд 1996, 16–17; *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb 1941, sub voce *Arhivi srpskih crkvenih institucija*; *Лекције из историје Српске цркве*, издање Удружења студената Теолошког факултета, Београд s. a, 1–2.

¹⁶ *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, (1186–1321), приредили Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, редиговао Душан Синдик, Београд 2011, 301

¹⁷ *Исто*

¹⁸ *Исто*, 302–305

¹⁹ *Исто*, 301–302

се са начином на који су и касније, у многим хришћанским народима и културама, чувани правни и историјски списи. У Русији, на пример, у XVI и XVII веку документи су чувани у сандуцима и шкрињама, тј. документа су смештана "в сундуках, ящиках, коробах". Исто тако употребљавају се и друге речи за архивистички намештај, као што су "ларцы, сундучки, ящики малые", који су неретко "оболочен кожею".²⁰ Храмови, манастирски и парохијски, били су књигохранилнице, а неки су још у раном средњем веку имали скривнице за правна и економска документа, као што је био случај са раним црквама Кијева или познатим храмом Св. Софије у Новгороду.²¹ Код Срба су звоници кориштени и као ризнице, скривнице и архивски депои. То је мање-више тренд и до данашњега дана, са свим својим добрим и лошим аспектима.²²

У савременој јужнословенској медијевалистици, питања средњовековних извора су обрађивана као начелна, док се мање издвајала једна класична архивистичка потка и подлога. Српски историчари средњег века бавили су се питањима архивских извора и кроз методолошка питања и претпоставке, као на пример Сима Ћирковић (1929–2009)²³, док је велики бугарски историчар Иван Дујчев (1907–1986), архивски истраживач и синтетичар, успео да пружи класични приручник архивистике као први Бугарин који је имао систематско образовање из области архивистике.²⁴

Архивистика је настала из практичних потреба да се писана документа заштите, уреде и учине доступним за коришћење. Концепт сећања и меморије усвојен је из богословских теоријских поставки, а принцип доказивости је учвршћен прагматичним потребама верских заједница да се изборе и сачувају своја права. Оба принципа су у архивску науку дошла из хришћанских извора. Протагонисти архивске мисли су од времена ренесансе били делатници Западне цркве, а историјски критицизам се однеговао у крилу тамошњих монашких редова. Критички метод и архивистички приступ историјској документацији вишег значаја био је симултани процес. Култура чувања докумената, са свим успонима и падовима, и свест о њиховој важности, постојала је у прошлости и у Српској православној цркви, која је носилац хришћанског историјског искуства великог дела српског народа.

Извори и литература

---

²⁰ А. Г. Голиков, *Архивоведение отечественной истории*, Москва 2012, 5

²¹ С. И. Цеменкова, *История архивов России с древнейших времен до начала XX века*, Москва 2016, 17

²² Радован Пилиповић, *Огледи из црквене архивистике*, Београд 2019, 63–67

²³ Класични приручник за увод у историјске студије, коришћен годинама, који никада није угледао светлост дана као коначна монографска публикација: Sima Ćirković, *Uvod u istorijske studije* (skripta)

²⁴ Иван Дујчев, *Лекции по архивистика*, София 1991.

Извори

1. *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*, књ. I, (1186–1321), приредили Владимир Мошин, Сима Ћирковић и Душан Синдик, редиговао Душан Синдик, Београд 2011.
2. Baldassare Bonifatio, *De archivis liber singularis...*, Venetis 1632.
3. *The earliest predecessors of archival science, Jacob von Rammingen's two manuals of registry and archival management, printed in 1571*, translated by JBLD Strömberg, s. l. s. a.

Литература

1. Бржостовская Н. В., *Архивы и архивное дело в зарубежных странах (история и современная организация) – учебное пособие*, под редакцией Ю. Ф. Кононова, Москва 1971.
2. Голиков А. Г., *Архивоведение отечественной истории*, Москва 2012.
3. Грујић Радослав М., *Азбучник Српске православне цркве*, Београд 1996.
4. Дуйчев Иван, *Лекции по архивистика*, София 1991.
5. *Лекције из историје Српске цркве*, издање Удружења студената Теолошког факултета, Београд s. a.
6. *Минея общая*, Москва 2002.
7. Срејовић Драгослав, Цермановић-Кузмановић Александрина, *Речник грчке и римске митологије*, Београд 1989.
8. Старостин Е. В., *Зарубежное архивоведение (проблемы истории, теории и методологии)*, Москва 1997, 11–19.
9. Пилиповић Радован, *Огледи из црквене архивистике*, Београд 2019.
10. Поповић Радомир В., *Појмовник црквене историје*, Београд 2014.
11. Цеменкова С. И., *История архивов России с древнейших времен до начала XX века*, Москва 2016.
12. Born Lester K., *Baldassare Bonifario and His Essay De Archivis*, The American Archivist, Vol. IV, No. 4, 221–237.
13. Buturac Josip, *Arhivska čitanka*, Zagreb 1950.
14. Chadwick Owen, *Catholicism and History (The Opening of the Vatican Archives)*, Cambridge 1976.
15. Ćirković Sima, *Uvod u istorijske studije (skripta)*, Beograd s. a.
16. Duranti Luciana, "Diplomatics – New Uses of an Old Science", *Archivaria – The Journal of the Association of Canadian Archivists*, no 28, Ottawa (1989), 7–24.
17. *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb 1941.

18. Novak Viktor, *Latinska paleografija*, Beograd 1952.
19. Posner Ernst, *Archives in the Ancient World*, Massachusetts 1972.
20. Schellenberg T. R., *Modern Archives – Principles and Techniques*, with a new introduction by H. G. Jones, Chicago 2003.
21. Varieur Pascal Marie, "The Small, Limited or Specialized Church Archives", *American archivist* (1961), 451–456.